

KÖZLEMÉNYEK

AZ 1920. MÁJUSI SZOVJET—MAGYAR HADIFOGOLY KICSERÉLÉSI EGYEZMÉNY

HUNYADI KÁROLY

Az első világháború egyik súlyos és nagy tömegeket érintő következménye a vereséget szenvedett egykori központi hatalmak hadifogságba — főleg orosz fogságba — esett katonáinak ügye volt. A hadifoglyok tömegeit mindenekelőtt az Osztrák—Magyar Monarchia katonái jelentették. A felbomlott Monarchia egyik utódállama, az ellenforradalmi Magyarország Külügyminisztériumának hadifogoly ügyekkel foglalkozó megbízottja, Jungert Mihály 1920 elején 120—130 ezerre becsülte a Szovjet-Oroszországban élő magyar hadifoglyok számát.¹

A hadifogoly kérdés olyan probléma volt, amely több európai országban százezreket, milliókat érintett. Ily módon ezek hangulata elől egyik érintett állam kormánya sem térhetett ki. A közvélemény előtt az is mind világosabbá vált, hogy a hadifogoly ügy — akár tetszik, akár nem — csakis a Szovjetunió kormányával folytatott tárgyalások útján oldható meg; csakis ezen az úton lehetséges a szovjet állam területén ekkor még nagy számban — bár már nem hadifogoly sorban élő —, a világháború során fogságba esett katonák hazahozatala. Okkal állapította meg 1920 májusában a berlini nemzetközi hadifogoly értekezleten V. Kopp, a berlini szovjet megbízott, hogy „a hadifogoly kérdés orosz kérdés lett”.²

A probléma rendezésére a szovjet kormány tette meg a pozitív megoldáshoz vezető kezdeményezéseket, mégpedig abból kiindulva, hogy békés külpolitikai céljai és a hadifoglyok sorsának humanus megoldása elválaszthatatlan egymástól. Éppen ezért külpolitikai törekvéseinek megvalósításában komoly szerepet szánt a hadifogoly ügy megnyugtató rendezésének. Úgy ítélte meg, hogy ezen keresztül kiléphet a külpolitikai elszigeteltségből — és ezzel közelebb juthat távolabbi külpolitikai elgondolásaihoz is. A szovjet kormány részéről tehát természetes volt az a törekvés, hogy ebben az ügyben minél hamarabb felvegye az érintkezést és ennek révén megpróbálkozzék

¹ Országos Levéltár. Külügyminisztérium (továbbiakban OL. KÜM.) A stockholmi követség anyaga. Hadifogoly ügyek. A magyar—országi hadifogoly szerződés.

² OL. KÜM. hdf. o. 13. tétel. Tárgyalások Nansennel.

esetleg szélesebb körű kapcsolatok létesítése érdekében is munkálkodni; mindezt annak érdekében, hogy a fiatal szovjet állam lélegzetvételhez, békéhez jusson, ami fennmaradásának alapvető feltétele volt. A szovjet külpolitikai törekvések realizálása látható eredményekben nyilvánultak meg: 1919 novemberében Koppenhágában tárgyalások kezdődtek angol—francia—belga és szovjet megbízottak között a hadifogoly kérdéstről. A létrejött egyezmény az első olyan megállapodás volt, amelyet a szovjet kormány a diplomáciai kapcsolatok létesítése előtt a nyugati hatalmakkal kötött. Az egyezményt először Dánia írta alá 1919. december 18-án, majd Anglia 1920. február 12-én.³ Anglia kötelezte magát, hogy hazabocsátja azokat az orosz hadifoglyokat, akiket Észak-Oroszországban ejtett fogságba, és segíti a Dániában, Hollandiában, Belgiumban és Svájcban tartózkodó orosz hadifoglyokat a hazatérésben. Elfogadta azt a szovjet javaslatot, hogy a szovjet kormány képviselőjét hívják meg teljes jogú résztvevőként a hadifoglyok hazatelepítését szervező bizottságba, melyet Berlinben óhajtottak létrehozni. Franciaország és Belgium 1920. április 20-án írták alá a hadifogoly egyezményt.⁴ Ebben olyan nyilatkozatot tettek, hogy tartózkodnak minden ellenséges tevékenységtől Szovjet-Oroszországgal szemben. Olaszország 1920. április 27-én csatlakozott a hadifogoly egyezményhez.⁵ A szovjet kormány hasonló értelemben folytatott tárgyalásokat Ausztriával is. Az 1920. július 5-én megkötött egyezmény kimondta, hogy Ausztria Szovjet-Oroszországot illetően semleges lesz, tartózkodik mindennemű fegyver-, lőszer- és más hadianyag szállítástól a szovjet állam elleni háborúhoz.⁶ Sikeres tárgyalások zajlottak le Németországgal is. 1920 tavaszán (április 19-én) létrejött a megállapodás a szovjet—német hadifogolycseréről.⁷

Magyarországon is mind erősebbé vált a hadifogoly probléma megoldását sürgető közvélemény hangja. 1919 decemberében Győr város, 1920 januárjában Győr vármegye, áprilisában pedig Székesfehérvár közgyűlése fordult a magyar kormányhoz a hadifoglyok hazahozatala érdekében. Májusban az Oroszországi és Szibériai Hadifoglyok Hozzáértőinek Egyesülete Horthyt sürgette ebben az ügyben. A hadifoglyok egy csoportjától ugyancsak májusban érkezett levél a kormányhoz, a hercegprímáshoz és gróf Apponyihoz, kérve, hogy szállításukat gyorsítsák meg.⁸ Március 30-án a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége kiáltvánnyal fordult e kérdésben a világ asszonyaihoz.⁹ Habár a hadifogoly ügy szószólói között kétségtelenül voltak őszinte hívei is a megnyugtató megoldásnak, az egész kampánynak olyan színezete volt, hogy a közvélemény előtt a magyar politikai vezető körök „jószándékát” bizonyítva eltereljék a figyelmet azok valóságos magatartásáról a hadifogoly ügyvel kapcsolatban. Az

³ Документы внешней политики СССР. Том II. Москва, 1958., 308., 364—367. о.

⁴ Уо. 463—470. о.

⁵ Уо. 485—489. о.

⁶ Уо. III. köt. Москва, 1959. 12—13. о.

⁷ Уо. II. к., 459—462. о.

⁸ OL. Min. Eln. Vegyes iratok 480. sz.

⁹ OL. KÜM. hdf. о. 14. tétel. 7221. sz.

ellenforradalmi rendszer kormányát a Szovjet-Oroszországban élő magyar hadifoglyokkal kapcsolatban a félelem, a kétarcúság, a politikai huzavona jellemezte, aminek az indítéka a szovjet- és a kommunista-ellenes politikai alapállás volt.

A kétarcúság és a halogatás volt tapasztalható 1920. első felében is. A magyar kormány mindenképpen megpróbált kitérni a szovjet kormánnyal való tárgyalások elől. De mivel halogatni már nem tudta a hadifogoly ügyet — és kénytelen volt vele foglalkozni —, azt szerette volna, ha közvetve, valamely másik állam hadifoglyainak hazaszállításával együtt oldhatná meg a magyar hadifoglyok hazahozatalát. Erre azok a hírek ösztönözték, amelyeket a kormány 1919 végén—1920 elején Koppenhágából kapott. Barcza követ 1919. november 18-án jelentette, hogy Anglia és Szovjet-Oroszország között tárgyalások indultak a hadifoglyok kicseréléséről Koppenhágában. Jelezte azt is, hogy nincs kizárva az angol kormány részéről az orosz kérdés békés megoldására irányuló puhatolódzás sem.¹⁰ A Külügyminisztérium olyan értesülésekre alapozva, melyek szerint a tárgyalásokba Németország is be akar kapcsolódni, arra törekedett, hogy a magyar hadifoglyok ügyét is beiktassa a német—angol—szovjet tárgyalásokba. 1920. január 27-én utasította Barczát, hogy a lehetőségeket illetően ilyen értelemben puhatolódzzék.¹¹ Barcza ennek megfelelően kérte Crämer kapitányt, a dán külügyminisztérium hadifogoly osztályának vezetőjét, lépjen érintkezésbe Litvinov szovjet megbízottal és tudakolja meg a szovjet kormány véleményét a magyar hadifoglyok hazaszállítása ügyében. Litvinov Crämernek kijelentette: „... kormányának elvben semmi kifogása nincs az ellen, hogy az Oroszországban levő magyar hadifoglyok mielőbb hazatérjenek. Hangsúlyozta azonban, hogy a magyar hadifoglyok hazaszállításához kormánya csak az esetben járulhat hozzá, ha a Magyarországon levő orosz foglyok a magyar foglyokkal egyidejűleg kölcsönöségi eljárás alapján szintén hazatérhetnek. Mint második feltételt, Litvinov kiemelte, hogy az orosz hadifoglyok hazaszállításával járó teendők elvégzésére kiküldött orosz bizottságnak engedélyeztessék a Budapestre való utazás. Magyar részről egy hasonló bizottságnak Moszkvába való utazása ellen kormánya semmiféle akadályt nem gördítene. Német és osztrák részről ilyen bizottságok már ugyan e célból Moszkvában vannak, míg Berlinben és Bécsben az orosz kormány kiküldöttei működnek. Litvinov különben késznek nyilatkozott a magyar hadifoglyok hazaszállításának ügyéről a magyar kormány megbízottjával itt bármikor tárgyalni.”¹²

Litvinov válaszából egyértelműen kitűnt, hogy a szovjet kormány hajlandó a gyors megoldásra. Ám azt is kifejezésre juttatta, hogy a magyar hadifoglyok ügyét a magyar kormánnyal folytatott tárgyalások útján óhajtja rendezni. Egyúttal alkalmazni kívánta a Németországgal és az Ausztriával kialakított gyakorlatot: a hazaszállítások le-

¹⁰ Uo. 96. tétel. 51 298/19. sz.

¹¹ Uo. KÜM. A stockholmi követség anyaga. Hadifogoly ügyek. A Nansen-akció. 62/A.

¹² Uo.

bonyolítására szükségesnek tartotta kölcsönösen kiküldendő bizottságok működését.

A magyar kormány előtt ezzel nyitva volt az út a hadifoglyok hazaszállításának megoldására. A gyors lebonyolításra, a szükséges intézkedések kidolgozására való törekvés helyett azonban a fő figyelem a szovjet bizottság Budapestre történő beengedésére összpontosult. Már Barcza is azt írta idézett jelentésében a szovjet bizottság Budapestre jöveteléről, hogy „ezen kívánság teljesítésével járó következményekre és veszélyekre nem szükséges külön rámutatnom”.

Hosszas huzavona után a magyar kormány végül is az 1920. március 24-i ülésén úgy döntött, hogy megkezdji a tárgyalásokat a szovjet kormány megbízottjával. A kormányt erre részben bizonyos taktikai megfontolások, részben a közvélemény nyomása kényszerítette.

A Tanácsköztársaság megdöntését követő rémuralom első nagy hullámán Horthyék már túl voltak. Igyekeztek hatalmuk konszolidálásához bizonyos tömegbázist szerezni a dolgozó osztályok körében. Napirenden voltak a béketárgyalások is. A nemzetközi munkásmozgalom is felemelte hangját a magyarországi fehérterror ellen. Horthyék az ellenforradalmi rendszer megerősítéséhez megpróbálták a nemzetközi közvéleményben szimpátiát ébreszteni. Erre a hadifogoly ügy is alkalmasnak látszott, mivel rendezése számos ország képviselőivel, különböző nemzetközi szervezetekkel való érintkezést tételezett fel, ami jó alkalomnak kínálkozott a humanizmus mezében való tetszélgesre.

Ezenkívül számoltak azzal is, hogy ha létrejön a hivatalos meg egyezés a szovjet kormánnyal, akkor elejét vehetik annak, hogy a szovjet állam a magyar kommunisták érdekében esetleg mentőakciót szervezzen. Tartottak ettől, mivel már 1919 decemberében Korvin Ottó, Csernyi József, László Jenő és a többi mártír kivégzése idején a szovjet kormánytól üzenet érkezett, amelyben az utóbbi közölte, hogy ha ezek a kivégzések megtörténnek, a Szovjet-Oroszországban levő hadifoglyok közül túszokat fognak szedni és azok közül végeznek ki majd egyeseket: névszerint gróf Széchenyi Bálintot és másokat neveztek meg. Az akkori magyar kormány „nem reagált e felelőtlen egyénektől származó fenyegetésekre és az ítéletnek szabad folyást engedett.”¹³ Készülve a népbiztosok elleni monstre perre, valószínűleg számítottak arra, hogy a szovjet kormány újabb lépéseket tesz majd, és igyekszik a népbiztosokat megmenteni. Viszont, ha már lesz egy megállapodás, a közvélemény előtt takarózhatnak vele — és a szovjet kormányra lehet majd háritani minden felelősséget a hadifogoly ügyben. Egyben — a kommunisták ellen folytatott terrortal összefüggésben — gondoltak arra is, hogy az illetékes szervek a Szovjet-Oroszországból érkező hadifoglyok forradalmasító befolyása ellen sikeresebben harcolhatnak, ha azok szervezeten és ellenőrzötten kerülnek hazaszállításra.

A Minisztertanács említett ülésén a vita során gróf Sommsich hadügyminiszter néhány kényszerítő körülményt a Minisztertanács fi-

¹³ OL. Min. Eln. 1922. 37. tétel. *Kirchner* ezredes bizalmas előadása a Miniszteri Bizottság 1922. február 8-i ülésén.

gyelmébe ajánlva javasolta a hazaszállítás ügyének rendezését: hivatkozott arra, hogy Németország és Ausztria már tárgyal a hadifogoly kérdésről a szovjet kormánnyal. Ez a körülmény a magyar közvélemény előtt kész helyzetet teremt, elutasító álláspontot számára megmagyarázni nagyon nehéz lenne. „Magyarország ezek után alig állhat arra az álláspontra, hogy az orosz kormány meghatalmazottjának ajánlatát visszautasítsa. Ha a kormány nem akarja magára vállalni a morális felelősséget, meg kell próbálnunk a Litvinov által feltárt kapun hazahozni őket” — indokolta álláspontját Sommsich.¹⁴ A kormányt az is meggondolásra készítette, hogy a hazaszállítás anyagi feltételei kedvezőnek mutatkoztak. Lehetőség nyíltt ugyanis rá, hogy olyan szerződés jöjjön létre, mely szerint a foglyok hazaszállításának költségeit a határig a szovjet kormány vállalja magára. Csökkentek az aggályok a Budapestre küldendő szovjet bizottságot illetően is. Sommsich kifejtette, hogy kis létszámú bizottságot engednének be, amelynek tagjait és tevékenységét olyan ellenőrzésnek vetnék alá, hogy azok „az államra nézve veszedelmes propagandát kifejteni nem lesznek képesek és ezek bebocsájtása nem látszik olyan aggályosnak.”¹⁵ A Minisztertanács mindezt egybevetve hozzájárult ahhoz, hogy a Külügyminisztérium a hadifoglyok „hazaszállítása céljából az orosz kormány képviselőjével tárgyalásokat folytasson és a tárgyalások vezetésével dr. Jungerth Mihály osztálytanácsos bízássék meg.”¹⁶

Jungerth a tárgyalásokra részletes munkaprogramot dolgozott ki. Eszerint el akarta érni, hogy a hadifoglyokat különleges feltételek nélkül engedjék haza, amit a hadifoglyok között széles körben megfelelően propagálni szándékozott, hogy azok tudomást szerezzenek róla. Biztosítani kellett a hadifoglyok részére a szabad utazást, amit különvonatok beállításával gondolt elősegíteni. Garantálni kellett a hadifoglyok személyes ingóságainak meghagyását és hazaszállítását. Jungerth felvázolta azokat a kiegészítő jellegű megállapodásokat is, amelyek a megkötendő egyezmény végrehajtásához elengedhetetlennek tűnnek. Így: megállapodás a Nemzetközi Vöröskereszttel a hazaszállításban való részvételére vonatkozóan, megegyezés azon országok kormányaival, amelyek területén a hadifoglyok átszállítása történik. Különösen a németországi átszállítás megoldása jelentett nagyobb feladatot, mivel a szovjet terület elhagyása után ez volt a leghosszabb útvonal a hazatérés során. Meg kellett állapodni az illetékes német szervekkel a németországi átszállítás költségeiben, technikai feltételeiben, a vasúti szerelvények útvonalában, a hadifoglyok ételmezésének, orvosi ellátásának, ruháztkódásának, valamint a fogadó bizottságok működési helyének és szerepének kérdéseiben.¹⁷ Jungerth ezekről egyrészt Koppenhágába utazása előtt, másrészt a koppenhágai tárgyalások szüneteiben tárgyalt a különböző szervekkel.

A szovjet kormány megbízottjával folytatandó tárgyalások kime-

¹⁴ Uo. A Minisztertanács 1920. március 24-i ülése.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ OL. KÜM. hdf. o. 1. cs. *Jungerth* 1920. április 3-i előterjesztése. 13/7529. sz.

netelét azonban eleve kétségessé tette a magyar kormány kétkulacsossága. Egyfelől határozatot hozott a tárgyalások felvételére, másfelől intenzív tevékenységet fejtett ki a szovjetellenes intervencióban való részvétel érdekében a lengyel kormány oldalán. Ennek híre a bécsi sajtóban május 14-én jelent meg, azon a napon, amikor Jungerth a tárgyalásokat Litvinovval megkezdte.¹⁸ Ez a körülmény fényt vetett arra is, hogy a kormány, a korábban említettekén kívül, miért ment bele a szovjet kormánnyal való tárgyalásokba. Ismerve a szovjet állam elleni lengyel támadás tervét, azt remélte, hogy Szovjet-Oroszország rövidesen összeomlik és akkor a vele kötött megegyezés eleve semmissé válik. Nem csináltak különösebb problémát abból sem, hogy a nemzetközi sajtóban kiszivárgott a lengyel offenzívához való magyar csatlakozás híre. „Nálunk akkoriban (1920) a nagyközönség, de a hivatalos körök is azon voltak, hogy a szovjet kormány hamarosan meg fog bukni...” — írta később Jungerth Mihály.¹⁹

Jungerth 1920. május 14-én kezdte meg Litvinovval a tárgyalásokat. Litvinov messzemenő hajlandóságot tanúsított a megegyezésre. Jungerth javaslatait csaknem teljes egészében elfogadta. Viszont az egyezmény megkötését addig nem tartotta lehetségesnek, amíg a lengyel támadáshoz nyújtandó magyar segítség nem tisztázódik. Litvinov kijelentette, tájékozódik kormányánál afelől, hogy a jelen helyzetben egyáltalán szóba jöhet-e a foglyok hazabocsájtása.²⁰ A válasz az volt, hogy a szovjet kormány csak abban az esetben írja alá a megegyezést, ha a magyar kormány a szerződésben semlegességi kötelezettséget vállal. Ez ellen Jungerth kezdetben tiltakozott, ami azonban nem sokat ért. Végül nem lehetett mást tennie, mint a kért semlegességi nyilatkozatot megadni és cáfolni a külföldi sajtóban megjelent híreket a magyar hadsereg részvételéről a lengyel intervencióban.²¹ A semlegességi nyilatkozatot a magyar kormány kényszerhelyzetben, nem őszintén tette. „Miután a magyar kormány a közvéleménnyel szemben a felelősséget azért nem vállalhatná, hogy... hadifoglyaink hazaszállításának terve csupán ez okból megghiúsuljon, végül az egyezményben előforduló neutralitási passzus elfogadására határozta el magát.”²² Egyben utasította Csekonicsot, a varsói magyar külképviselet vezetőjét arra is, hogy szigorúan bizalmas úton közölje a lengyel kormánnyal, hogy a semlegességi nyilatkozatot a magyar kormány „tisztán formainak” tekinti és egy pillanatra sem feledkezik meg a lengyel kormánynak tett ígéretéről.²³

A semlegességi nyilatkozat megadása után, 1920. május 29-én létrejött a szovjet—magyar egyezmény a hadifogoly kérdésben. A megállapodás értelmében a magyar hadifoglyok hazajövele biztosított-nak látszott. A szovjet kormány vállalta, hogy a határig saját költségén elszállítja a magyar hadifoglyokat, és a határig az élelmezésü-

¹⁸ Neue Freie Presse, 1920. május 14. sz.

¹⁹ Párttörténeti Intézet Archívuma. *Jungerth Mihály* magánírásai. 1945. évi feljegyzések.

²⁰ OL. KÜM. hdf. o. 96. tétel 1920. 12 679. sz.

²¹ Uo.

²² A KÜM. utasítása Csekonics varsói magyar követnek. 1920. június 15. (Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon. Budapest, 1953., 400. o.)

²³ Uo.

ket is biztosítja. A hazaszállítást a szovjet kormány végzi a magyar hadifoglyok és az orosz központi hadifogoly szövetség közreműködésével. Vállalta azt is, hogy a nagy hadifogoly központokban — Moszkvában, Orenburgban, Taskentben, Omszkban, Tomszkban és más városokban — a foglyok elszállítására külön szervezetet hoz létre. A magyar kormány az egyezményben kötelezte magát, hogy hazabocsátja és a határig elszállítja, valamint élelmezi a magyar területen levő orosz hadifoglyokat. Ezek száma egyébként minimális volt. Jungerth feljegyzése szerint, amelyet Litvinovnak átadott, Budapesten a Hernád utcai iskolában 180, Hajmáskéren (internálva) 40, Csóton a leszerelő táborban 360 orosz hadifogoly volt. Ezenkívül kb. 2—3000 dolgozott az ország különböző részein.²⁴

A szovjet—magyar megegyezést a Minisztertanács 1920. június 24-i ülésén tárgyalta és erősítette meg. A megállapodást kénytelen volt úgy értékelni, hogy az „várakozáson felüli” és a magyar kormány minden kívánságát tartalmazza a hadifoglyok hazaszállítására vonatkozóan. Az egyezmény a „másik szerződő féllel szemben Magyarországnak szembeötlő előnyöket biztosít” — jelentette ki gróf Teleki Pál a Minisztertanács ülésén.²⁵

Jóváhagyás után a két szerződő fél Crämer közvetítésével cserélte ki az egyezményt.

A hadifoglyok hazaszállításához szükséges egyéb feltételek biztosítása céljából — többek között — a magyar hadifoglyok németországi átszállítása ügyében²⁶ Jungerth már 1920. április 19-én tárgyalta a német hadifogoly hivatal vezetőjével, Stütkeln birodalmi hadifogoly biztossal Stütkeln kilátásba helyezte a magyar hadifoglyok átszállításának elvállalását és felvetette, hogy a moszkvai német hadifogoly szervezet képviselhetné a magyar érdekeket is. Közölte viszont, hogy az élelmezést és a ruhával való ellátást az átszállítás idején biztosítani nem tudják, és a szállítási költségekre a magyar kormánynak előre letétbe kell helyeznie Berlinben egy meghatározott összeget.²⁷ Kifejtette azt is, hogy az átszállítás megkezdése előtt a magyar kormánynak az összes érdekelt államokkal — Csehszlovákiával, Romániával, Jugoszláviával — megállapodást kell kötnie a területükre hazatérő hadifoglyok befogadására. Stütkeln azért ragaszkodott ehhez, mert attól tartott, hogy a szükséges megállapodás nélkül Németországban maradnak azok a hadifoglyok, akik az említett államok területére kívánnak hazatérni, de ezek az államok esetleg nem fogadják be őket.²⁸

Jungerth az ország nehéz gazdasági helyzetére hivatkozva sem az élelmezést, sem a ruhával való ellátást nem vállalta a magyar fél részére, de elzárkózott az említett államokkal való megegyezés elől is, ami a magyar kormány említett országokkal kapcsolatos ellenséges külpolitikájának természetes következménye volt. Egyúttal kijelen-

²⁴ OL. KÜM. Stockholmi követség. Hadifogoly ügyek.

²⁵ Uo. A Minisztertanács 1920. június 24-i ülése.

²⁶ Stütkeln szociáldemokrata képviselő, a német Hadifogoly Hivatal vezetője volt.

²⁷ OL. KÜM. hdf. o. 13. tétel. 12 314. sz.

²⁸ Uo. KÜM. hdf. o. 1. cs. *Jungerth* 1920. április 20-i jelentése. 13/7529. sz.

tette, hogy a magyar kormány a hazatérő hadifoglyok közül csak a trianoni tárgyalásokon jelzett magyar területekre illetékes személyek hazaszállítását vállalja. A többi területre honos hadifoglyok közül csak azok költségeit hajlandó fedezni, akik Magyarország területére akarnak visszatérni.

Hosszas vita után végül is május 8-án létrejött a megállapodás. Eszerint a német Hadifogoly Hivatal elválalta a magyar hadifoglyok átszállítását a német katonai díjszabás szerint. Az észt, vagy finn határtól tengeren Stettinig a Nemzetközi Vöröskereszt égisze alatt bonyolítják le a szállítást, onnan Passauig a német szervek végzik azt, ahol a magyar fogadó bizottság veszi át a szállítmányokat. Engedtek a németek az élelmezés kérdésében is. Vállalták, hogy Stettinben levest és kenyert adnak a hadifoglyoknak, és a közlekedést úgy szervezik meg, hogy 2—3 napnál tovább ne tartózkodjanak a szállítmányok Németország területén, ami a költségek csökkenését vonta maga után. Az élelmezéshez a magyar kormány liszt kiszállítását vállalta. Az átszállítási költségek fedezésére Stüeckeln először 15 millió márka letétbe helyezését követelte, ezt azonban Jungerth lealkudta 5 millióra. Ezt az összeget a Nemzetközi Vöröskereszt számlájára a berlini Mendelsohn bankháznál kellett befizetni. Megegyeztek abban is, hogy a magyar érdeket a moszkvai német hadifogoly misszió fogja képviselni a szovjet hatóságok előtt. Ez Jungerthék számára nagyon fontos volt, mivel ezzel tárgyalanná vált a szovjet és magyar missziók kölcsönös cseréjére tett szovjet javaslat realizálása, amit a magyar kormány nindenképpen is akart kerülni.²⁹

A magyar kormány felvette a kapcsolatot a Nemzetközi Vöröskereszttel és Nansennel is, aki a Népszövetség megbízottja volt a hadifoglyok segélyezésének és hazaszállításának előmozdítására.

A „Nansenhilfe” három funkciót látott el: a Népszövetség akciója volt a központi hatalmak és Szovjet-Oroszország területén levő hadifoglyok hazaszállítására, az európai orosz menekültek ügyeinek intézésére és az oroszországi éhínség leküzdésére.³⁰ A „Nansenhilfe” szervezetének központja Berlinben székelt, elnöke Nansen, helyettese Wattenwill, a Nemzetközi Vöröskereszt berlini titkára volt. A „Nansenhilfe” akciójába bekapcsolódtak a hadifogoly ügyben érdekelt államok. Moszkvában is működött egy szerve, amelynek elnöke Eiduk, helyettes elnöke pedig Hilger volt. Hilger a német Hadifogoly Hivatal orosz osztálya vezetőjeként került ki Moszkvába, a német hadifoglyok hazaszállításának lebonyolítására. Ő képviselte a német—magyar megállapodás értelmében a magyar hadifoglyok ügyeit is Szovjet-Oroszországban.³¹

A „Nansenhilfe” és a Nemzetközi Vöröskereszt égisze alatt a hadifogoly ügyben 1920. május 18-án értekezletet tartottak Berlinben, Németország, Magyarország, Ausztria és Szovjet-Oroszország (Viktor

²⁹ Uo. *Jungerth* 1920. május 8-i jelentése.

³⁰ Uo. KÜM. Népszövetségi képviselő. 43/1. — Nansen e munkájáért a szovjet kormány díszoklevéllel tüntette ki és a Moszkvai Szovjet tiszteletbeli tagjává választották. (*Centkiewicz*: Nansen útja. Budapest, 1966.)

³¹ G. *Hilger*: Wir und der Kreml. Frankfurt am Main. Bonn, 1964.

Kopp volt a szovjet megbízott) képviselői. Jelen volt Németország moszkvai diplomáciai képviselőjének vezetője is.³² Az értekezlet a Szovjet-Oroszországban élő hadifoglyok hazaszállításának lehetőségeit vizsgálta meg. A résztvevők a valóságosnál kedvezőbb képet festettek a helyzetről. Az értekezlet joggal tekintette eredménynek a Nemzetközi Vöröskereszt közreműködését a hadifogoly ügyben, továbbá a német kormány hajlandóságát az átszállításra vonatkozóan, valamint az észt és a finn kormány hozzájárulását a hadifoglyok átutazásához országuk területén. Az értekezlet azonban túlzott reményeket fűzött az USA anyagi támogatásához a szibériai hadifoglyok hazaszállítási költségeinek előteremtését illetően. Az értekezleten Ausztria, Németország, Magyarország képviselői hosszan sorolták a hazaszállítással kapcsolatos anyagi igényeiket, bízva abban, hogy a Népszövetségre háríthatják majd a költségek nagyobbik felét. Különösen hosszú listát nyújtott be Jungerth a magyar kormány nevében. Részletesen ecsetelte Magyarország „kétségbeejtő” helyzetét, pénzügyi, gazdasági bajait, aminek a végkövetkeztetése az volt, hogy a magyar kormány a hadifoglyok hazaszállításához anyagiakkal nem tud hozzájárulni. De volt ennek a gazdasági helyzetelemzésnek egy másik célja is. Jungerth megpróbált ezzel is hatni Nansenre olyan céllal, hogy megnyerje a nagy nemzetközi tekintéllyel bíró humanista tudóst a trianoni békeszerződés területrendezésének elítélésére. Ezért négy-szemközt is tárgyalt vele és hosszasan beszélt a területrendezés igazságtalanságáról, amiben Nansen végül is igazat adott neki. A négy-szemközti beszélgetésen egyúttal igyekezett mérsékeltebb magatartásra rábírni Nansent a hadifogoly ügyben és főleg a szovjet kormánnyal szemben intette őt óvatosságra. Szemére vetette Nansennek, hogy az értekezleten túlságosan nagy jelentőségű kérdésként vetette fel a hadifogoly ügy megoldását, amiből az a veszély származhat, hogy a szovjet kormány olyan politikai követeléseket támaszt majd, amelyek sértik az érdekelt államok törekvéseit. Jungerth ezzel kapcsolatban elsősorban a szovjetellenes blokád megszüntetésének követelésére gondolt.³³

Az értekezlet résztvevői előtt azonban mind világosabbá vált, hogy a hadifogoly ügy rendezését nem lehet csak az ő részükről meghatározott politikai alapállásból megközelíteni és a szovjet féltől valamiféle politikamentességet követelni. A szovjet kormány képviselője hangsúlyozta a szovjetellenes blokád megszüntetésének szükségességét. Követelte továbbá, hogy a Népszövetség hasson oda, hogy a szovjet állam hadifogságban levő állampolgaraival szemben diszkriminációt ne alkalmazzanak, „az orosz állampolgárok ne tekintessenek másodrendű embereknek Nyugat-Európában.”³⁴ Egyúttal feltételül szabta Kun Bélának és 72 magyar kommunistának Ausztriából Németországon keresztül Szovjet-Oroszországba történő utazását ahhoz, hogy a hadifoglyok Szovjet-Oroszországból való hazaszállítása megkezdődjék.

³² OL. KÜM. hdf. o. 13. tétel. Tárgyalások Nansennel. *Jungerth* feljegyzései az értekezletről.

³³ Uo.

³⁴ Uo.

Az érdekelt államok — Ausztria—Németország—Magyarország — minden tiltakozása ellenére hozzájárultak ehhez.

Gyakorlatilag a koppenhágai szovjet—magyar megegyezés, valamint a hozzá kapcsolódó egyéb megállapodások, amelyek létrejöttéhez a szovjet kormány messzemenő jószándéka nagymértékben járult hozzá, lehetővé tették a hadifoglyok hazajövetelének megoldását.

A hazaszállítás gyorsan meg is kezdődött. A szovjet kormány pontosan teljesítette az egyezményben vállalt kötelezettségét. A magyar kormány a foglyok fogadására megszervezte a passau (1920. június), a stettini (1920. július) és a triesti (1920. augusztus) hadifogoly fogadó bizottságokat. Ezek átmenő forgalma a megalakulásuktól 1920. december 20-ig a következő volt:

Passau	16 370 fő
Stettin	12 551 fő
Triest	7 203 fő

A hadifoglyok hazajövelele — úgy látszott — rövidesen megoldódik és végre befejeződik sok ezer ember hazatérése. Ez a remény azonban nem tartott sokáig. S ezért a magyar ellenforradalmi rendszer volt a felelős, mivel tovább folytatta a magyar kommunisták ellen irányuló üldözést. A bíróságok egymás után hozták a halálos ítéleteket. Megtörténtek az előkészületek a nagy monstre per megrendezésére, a népbiztosok bírósági tárgyalására, amely aztán július 5-én meg is kezdődött. A népbiztosper a Teleki-kormány a Tanácsköztársaság elleni politikai pernek szánta, egyúttal a kommunista-ellenes hangulat felszításával a szükséges közvéleményt próbálta a szovjetellenes háborúba való bekapcsolódásához kialakítani. Horthyék számításai azonban nem váltak be. A nemzetközi proletárbojkott idején az ítéleteket a népbiztosok ellen nem merték meghozni. Később pedig, amikor már a közvetlen halál fenyegette őket, a szovjet kormány határozott lépéseket tett megmentésük érdekében. A hadifogoly magyar tiszték közül túszoikat szedett és cserébe a magyar népbiztosok és más kommunisták kiadását követelte. A magyar kormány elutasító magatartása miatt egy időre az egész hadifogoly ügy is holtpontra jutott. Csak hosszas húzavona után — 1921-ben — indultak meg a tárgyalások, amelyek az 1921. augusztus 29-i csereegyezményhez vezettek. Ennek nyomán — bár a magyar kormány az egyezmény végrehajtása során súlyosan elítélendő magatartást tanúsított — a statisztikai adatok szerint a koppenhágai és a rigai szerződés alapján 1922 őszéig a Szovjetunióból a trianoni békeszerződésben meghatározott magyar területre 3468 tiszti és 77 439 legénységi állományú hadifogoly érkezett haza, vagyis kereken 80 000 fő. A szovjet kormány a túszoak elengedésével 402 politikai elítélt életét és szabadságát mentette meg.